

УДК 37.022

Завальнюк А. Р., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

РОЗВИТОК КОНФЕСІЙНОЇ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ У НІМЕЧЧИНІ (70-і рр. XIX – поч. XX ст.)

***Анотація.** У статті досліджено становлення та розвиток конфесійних жіночих закладів шкільної освіти у Німеччині доби Кайзерського рейху у контексті розвитку шкільної освіти епохи. Розкрито конфесійний характер шкільної освіти, умови, за яких здійснювалася її діяльність, зміст навчально-виховного процесу, напрями виховання та особливості функціонування таких закладів.*

***Ключові слова:** конфесійні жіночі школи, католицькі школи, євангельські школи, навчальний план, християнське виховання, напрями виховання, зміст навчально-виховного процесу.*

***Аннотация.** В статье исследованы становление и развитие конфессиональных женских учреждений школьного образования в Германии в период Кайзерского рейха в контексте развития школьного образования эпохи. Раскрыты конфессиональный характер школ, условия, в которых совершалась их деятельность, содержание учебно-воспитательного процесса, направления воспитания и особенности функционирования таких учреждений.*

***Ключевые слова:** конфессиональные женские школы, католические школы, евангельские школы, учебный план, христианское воспитание, направления воспитания, содержание учебно-воспитательного процесса.*

***Annotation.** The article deals with the matter of the establishment and development of the higher confessional schools in Germany in the period of Kaiser Reich in the context of the school educational development of the epoch, namely the issue of the confessional character of schools, the conditions of school activity, the contents of the educational and upbringing process, the directions of the upbringing and the peculiarities of these schools functioning.*

***Keywords:** confessional girls' schools, catholic schools, evangelic schools, curriculum, educational establishments, Christian school, Christian upbringing, the directions of the upbringing, the contents of educational and upbringing process.*

В сучасних умовах стрімкого розвитку суспільства та глобалізаційних процесів по-новому постають питання ролі жінки у сім'ї та суспільстві. Вирішення нагальних проблем подолання кризи духовності суспільства зобов'язує нас звернутися до історичних досягнень та кращих педагогічних надбань минулого. Жіноча освіта у Німеччині у добу Кайзерського рейху

вирізнялася широким розмаїттям навчально-виховних закладів та навчально-виховних концепцій. Жіночі школи сприяли емансипації жінки та піднесенні її ролі у суспільстві, водночас надавали ґрунтовні знання, ставили перед жінками нові завдання та відкривали нові можливості. Конфесійні жіночі школи надавали перевагу християнському вихованню, акцентували увагу на виконанні жінкою споконвічних обов'язків жінки та матері, надавали ґрунтовні фундаментальні знання і мали заслужений авторитет у суспільстві.

Питання розвитку жіночої освіти у Німеччині досліджували у різні часи чимало науковців. Для нашого дослідження актуальними є праці таких науковців, як: Й. Бернд (J. Berndt), К. Гретляйн (Chr. Grethlein), Е. Керн (E. Kern), Р. Лакман (R. Lachmann), Х. Мендль (H. Mendl), Ф. Рікерс (F. Rickers), А. Рогенкамп А. (A. Roggenkamp), А. Ройкауф (A. Reukauf), Е.-К. Хельмрайх (E.-Chr. Helmreich), Р. Хоенен (R. Hoenen), М. Шрайнер (M. Schreiner) та ін. Однак слід зазначити, що розвиток конфесійної жіночої освіти не отримав достатнього висвітлення у науковій літературі.

Метою нашої статті є дослідження особливостей розвитку конфесійних закладів жіночої шкільної освіти (70-і рр. XIX ст. – поч. XX ст.) у Німеччині у контексті загального розвитку шкільної освіти епохи.

Заснування освітніх закладів для жінок було розпочато у Німеччині набагато пізніше ніж для чоловіків. Дослідник Макс Лідтке (Max Liedtke), який досліджував становлення та розвиток жіночої освіти від часів Месопотамії вказує зокрема на той факт, що загалом навчання жінок було розпочато на тисячу років пізніше ніж чоловіків [1, с. 142]. Інша німецька дослідниця К. Майер (Chr. Mayer), яка займалася питаннями становлення жіночих закладів освіти у Німеччині зазначає, що «навіть у вищому суспільстві Німеччині у XVIII ст. надання гуманітарної освіти жінкам знаходилося на дуже низькому рівні» [2, с. 375]. Й. Тевс (J. Tews) у праці «Відвідини школи. Шкільний обов'язок. Шкільні проблеми. Шкільний примус» також відмічає, що «шкільне навчання дівчат на німецьких землях було розпочато набагато пізніше, ніж хлопців, а нерівність в отриманні освіти наявна тепер» [3, с. 2]. Відвідини дівчатами шкіл стали обов'язковими лише із прийняттям Державного закону про основну школу 1920 р. у часи Веймарської республіки.

Варто відмітити недостатність наукових розвідок у галузі жіночої елементарної освіти, на що в 1996 р. вказував дослідник Д. Гернерт, акцентуючи увагу на тому, що автори, які здійснювали дослідження жіночої освіти, розглядали елементарну жіночу освіту лише побіжно, концентруючись на вищій жіночій освіті, а окремих ґрунтовних досліджень елементарної жіночої школи здійснено не було [4, с. 119]. А тому при дослідженні порушеної проблеми, зокрема питання відвідин дівчатами шкіл, існування вище зазначених прогалин стає зрозумілим,

оскільки у більшості наявних статистичних даних подаються загальні відомості, у яких не відбувається статевого розподілу.

При врахуванні державних розпоряджень щодо освіти, відвідини дівчатами школи можна датувати ще з 1763 р., від часу видання Фрідріхом Великим Генерального шкільного регламенту (General schul reglement), у якому зокрема зазначалося, що «батьки та опікуни повинні дбати про те, щоб увірена їм молодь, хлопці чи дівчата від п'ятирічного віку відвідували школи та отримували навчання з релігії, читання і письма...» [3, с. 4]. Однак існування розпорядження не надає фактичних даних про кількісні та якісні показники жіночої освіти. Варто відмітити, що відповідно до статистичних даних 1816 р. на німецьких землях лише 60 % дітей, що досягли шкільного віку, відвідували школу. Відповідно до результатів наукових розвідок А. Лешинські (А. Leschinsky) та П.-М. Рьодера (Р. М. Roeder) в 1871 р. до 92 % усіх дітей Німеччини відвідували публічну школу. Ці дослідники вказують також на те, що з 1882 р. відвідини школи у Німеччині «стають звичайним явищем» [5, с. 127].

Водночас, статистичні дані вказують на те, що в 1886 р. публічні народні школи відвідувало 2416203 дівчини та 2422044 хлопців, що засвідчує майже рівні дані для обох статей. Позитивним для участі дівчат у публічному навчанні вважаємо також й відміну у 1888 р. закону про скасування плати за навчання у народних школах. Наведені вище дані дозволяють зробити припущення про те, що від 80-х рр. XIX ст. усі дівчата в Німеччині могли безперешкодно відвідувати народну школу.

Варто відзначити, що навчання у народній школі було здебільшого коедукативним, а навчання у вищих школах для хлопців і дівчат було розділним. Навчання дівчат у вищих школах у 80-х рр. XIX ст. не було надто привабливим для майбутніх жінок. Тільки у 80-х рр. XX ст. кількість дівчат, що навчалися у гімназіях стала приблизно дорівнювати кількості хлопців. Так, відповідно до статистичних даних, у Західній Німеччині в 1980 р. в гімназіях навчалось 1062020 дівчат та 1056999 хлопців [6, с. 291].

Гюнесеум (Gynäseum), заснований Августом-Германом Франке у 1698 р. у Халле, залишався тривалий час єдиним навчальним закладом на теренах Німеччини, який регламентував себе вищим типом школи. Варто відмітити, що на зламі XVII–XVIII ст. не на всіх територіях Німеччини функціонували навіть початкові школи для дівчат, а тому і не існувало необхідних передумов для розвитку загальної вищої освіти у країні. Формально вищі школи у Німеччині існували від XVIII ст., однак насправді ці заклади здебільшого надавали початковий рівень освіти, що доводить той факт, що жіночі заклади освіти знаходилися у підпорядкуванні відділу початкової освіти Пруссії. Такий стан змінюється у 1908 р. із набранням чинності «Нового порядку вищих жіночих шкіл Пруссії» («Neuordnung der höheren Mädchenschule Preußens»), коли жіночі вищі школи було прирівняно до

вищих шкіл для чоловіків. Цим документом дівчатам було надано право на досягнення зрілості для навчання в університетах, що стало першим офіційним документом, який надавав жінкам право на здобуття вищої освіти.

На поч. XX ст. відмічаються надзвичайно низькі показники відвідуваності дівчатами вищих шкіл. Так, в 1911 р. тільки 3, 7 % від усіх учениць Пруссії відвідували вищі жіночі школи. Такі низькі показники відвідуваності вищих жіночих шкіл можна пояснити існуванням низки упереджень щодо здобуття дівчатами освіти. Так, вважалося, що дівчата у порівнянні до хлопців мають слабку конституцію тіла, а тому їй не можуть на рівні з хлопцями впоратися із завданнями вищих шкіл. До закінчення Першої світової війни зростання показників відвідування вищих жіночих шкіл не відбувається. Натомість післявоєнний час приніс суттєві зміни. Так, якщо 1921 р. тільки 10 % усіх жіночих шкіл надавали необхідний рівень для здобуття університетської освіти, в 1931 р. таких шкіл було вже 60 % [7, с. 184].

На поч. XIX ст. дівчата здебільшого здобували вищий рівень освіти у приватних школах. Такі школи засновувалися різними приватними фундаціями і мали назву «Вищих дочірніх шкіл» («Höherer Töchterschulen»). До 1820 р. у Німеччині було засновано 22 публічних школи, а до 1872 р. їхня кількість складала вже 157, так що у цей період щороку засновувалося по 3 дівочі школи, а між 1873 та 1887 рр. це число сягає шести шкіл на рік [8, с. 266]. Вищі дівочі школи були платними закладами освіти, а тому і навчатися у них мали змогу переважно представники середніх та вищих прошарків населення. Серед євангельських шкіл варто відмітити школу св. Магдалени у Вроцлаві, засновану в 1767 р. та школу св. Антоїнетти в Дессау, засновану в 1786 р. Серед католицьких шкіл популярною була славнозвісна школа, заснована Марією Вард та очолованої нею конгрегації Англійських жінок (Kongregation der Englischen Fräulein). Приватні заклади жіночої освіти існували за рахунок приватних, переважно церковних коштів.

Прагнення до заснування жіночих навчальних закладів, які б надавали вищий рівень освіти, зустрічали у суспільстві спротив і непорозуміння. Так, Жанна-Марія Лепрінс де Бомонт (Jeanne-Marie Leprince de Beaumont), засновниця жіночих шкіл різних типів і поборниця ідеї надання жінкам вищої освіти у своїх працях зокрема писала: «Так, мої панове тирани, я прагну витягти їх з глибокої безодні невігластва, на яку ви їх призначили. Я хочу зробити з них освічених вчительок, географів та навіть філософів» [9]. Дослідник Крістіан Керстінг (Christian Kersting) зазначає, що у цей період з'являються також пропозиції щодо заснування «Жіночої академії» («Akademie für das Frauenzimmer») або «Університету для прекрасної статі» („Universität für das schöne Geschlecht“). Але ідеї щодо заснування закладів, які б надавали жінкам вищий рівень освіти, не знайшли суцільної підтримки на території Німеччини. Ці заклади залишалися більше винятком, ніж

правилом, у суспільстві загалом відмічалось акцентування на підготовці жінки до здійснення продуктивних робіт.

Впродовж усього XVIII ст. у Німеччині велася полеміка щодо необхідності надання жінкам вищої освіти, а освічена жінка, як зазначає дослідник С. Шрайнер (S. Schreiner) «висміювалася та викликала загальне роздратування» [10]. Незважаючи на обстоювання філантропами ідеї жіночої освіти та заснування ними власних жіночих закладів, у Німеччині лише наприкінці XVIII ст. розгортається дискусія щодо надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей щодо отримання освіти. У цей період з'являється низка статей, у яких відстоюються ідеї надання жінкам рівних можливостей з чоловіками щодо отримання освіти та загальної емансипації у суспільстві. Так, у статті «Жінки» («Frauenzimmer»), опублікованій анонімним автором у «Економічно-технологічній енциклопедії» Георга Крюніца зокрема зазначено, що «жінки повинні ділити тягар суспільних справ з чоловіками, вони повинні вирватися із вузького кола можливостей, у якому їх до цього часу тримали» [11, с. 810].

На початку XIX ст. спостерігалось розширення ландшафту жіночих навчальних закладів. Варто відмітити заснування в 1806 р. реформаторкою шкільної освіти Бетті Гляйм (Betty Gleim) жіночої школи у Бремені. У навчально-виховному процесі вона акцентувала увагу на етичній стороні виховання, її метою було «навчити дівчат самостійно мислити та зробити з них освічених осіб» [10]. 1813 р. у Мюнхені було засновано фундацію Макса-Йозефа як зразковий заклад для виховання «Дочок вищого стану». Школу було засновано на зразок популярної французької школи того часу пані фон Майнтенон (von Maintenon) із Сент Кьора (St. Cyr). У школі мали право навчатися дочки дворян та представників багатих бюргерів. Навчання у закладі відбувалось французькою мовою.

Ціллю навчально-виховного процесу у вищих жіночих закладах освіти кін. 70-х рр. XIX ст. визначалось «виховання вмілої домогосподині, достойної дружини та взірцевої матері й виховательки» [12, с. 707]. У соціальному плані вищі дівочі школи повинні були надавати дівчатам, що в них навчалися, відчуття належності до панівного стану та ставити перед ними відповідні до їхнього соціального положення завдання. Однак варто зазначити, що порівняно з подібними чоловічими школами, навчальний процес у них не був насичений науково-пізнавальним матеріалом, а здебільшого направлений на виховний аспект. У порівнянні до середніх закладів жіночої освіти у вищих дівочих школах вводилася друга іноземна мова.

Доволі повільний розвиток закладів вищої дівочої освіти в Німеччині можна пояснити слабкою зацікавленістю держави, відповідно до політики якої заснування закладів жіночої освіти було передано міській владі. Однак, як зазначає дослідник Кюпер (Küpper), «муніципальні влади перешкоджали розвитку вищих жіночих шкіл до рівня відповідних чоловічих, оскільки не

розглядали їх як еквівалентні чоловічими школам» [13, с. 184]. Ситуація змінилася у другій половині XIX ст., із заснуванням низки державних вищих жіночих шкіл, переважно євангельських. Перевагою недержавної форми власності серед вищих жіночих шкіл можна уважати особливість розвитку освіти Німеччини усього XIX ст., у той час, як чоловіча шкільна освіта була здебільшого державною.

Суттєві зміни у вищій жіночій освіті Німеччини відбулися із прийняттям у 1908 р. «Нового порядку вищої жіночої освіти» («Neuordnung des höheren Mädchenschulwesens»). Відповідно до цього документу відвідини вищої жіночої школи збільшувалися до 10 років, у чому вони прирівнювалися до чоловічих закладів освіти. 13–14 річні відвідини вищої жіночої школи надавали можливість складати абітуру та відчиняли перед дівчатами двері університетської освіти. При цьому жіноча освіта переводилася у підпорядкування відділу вищої освіти при Міністерстві гуманітарних, освітніх та медичних справ Пруссії. Заняття з релігії відводилося центральне положення. У передмові до «Нового порядку» зокрема зазначалося, що у «дівочих та жіночих закладах освіти заняттям з релігії та німецької мови повинні відводитися пріоритетні позиції» [14, с. 695].

На старшому ступені вища жіноча освіта була двоступеневою, і складалася із вищого навчального закладу (Studienanstalt) та вищого ліцею (Oberlyzeum). Після закінчення вищого навчального закладу (Studienanstalt) жінки мали можливість навчатися в університетах. Навчання у вищих ліцеях мало два відгалуження: жіноча школа та вчительська семінарія. Жіноча школа мала на меті підготовку жінок до майбутнього виконання обов'язків дружини, господині матері. Курс навчання тривав два роки і охоплював такі предмети, як-от: виховання дітей, загальна педагогіка, домогосподарство, соціальна діяльність та суспільствознавство.

Чотирирічне навчання у вчительській семінарії дозволяло ученицям здобути професію вчительки. По закінченні вчительської семінарії дівчата отримували право на навчання в університеті. До слова, вищі навчальні заклади дозволялося засновувати тільки при школах, де вже функціонував вищий ліцей. Таким чином, здобуття вищого рівня освіти для жінок було можливим лише за умови попереднього отримання необхідних знань для виконання жінкою її прямих обов'язків у шлюбі та сім'ї.

Слід відмітити, що уповільнений розвиток вищої жіночої освіти в Німеччині у період XVIII – кін. XIX ст. були вирішальними передумовами заснування закладів приватної християнської, зокрема євангельської та католицької жіночої освіти. У період кін. XIX – поч. XX ст. основними мотивами до заснування євангельських закладів освіти були: заснування релігійно індиферентній державній школі шкіл з яскраво вираженим церковно-конфесійним спрямуванням як протипага підпорядкуванню усього навчально-виховного процесу євангельським істинам.

Заснуванням євангельських вищих жіночих шкіл в Німеччині намагалися заповнити існуючу прогалину у системі державної вищої освіти. Продовжуючи освітні імпульси, надані Лютером і Франке, євангельські вищі школи були відкриті для дівчат різних верств населення, деякі школи свідомо приймали на навчання більшість дівчат з незаможних родин.

Основними виховними цілями євангельських шкіл визначалися такі: підготовка до виконання безпосередніх обов'язків у сім'ї, зокрема виконання обов'язків дружини і матері та підготовка для подальшого виконання церковно-соціальних завдань. Наприкінці епохи Кайзерського рейху спостерігалось певне відхилення від суто функціональних цілей цих шкіл та висувуються вимоги щодо самовизначення жіночої освіти, розвитку особистості та індивідуальності.

Для усіх євангельських шкіл, заснованих у цей період, єдиною головною метою був – пріоритет навчання і виховання в душі Євангелія, що виражалося у центральній позиції заняття з релігії у навчальному плані та акцентуванні на релігійно-етичному вимірі при викладанні інших предметів. Синтез християнсько-морального та патріотичного виховання стає визначальним для більшості євангельських дівочих шкіл. Євангельські школи у їхній діяльності були тісно пов'язані із місцевими релігійними громадами, що втілювалося у спільному проведенні заходів.

Зразковим закладом приватної жіночої євангельської освіти кін. XIX ст. вважаємо найстарішу після гюнецеума (Gynäseum) Августа-Германа Франке євангельську жіночу школу в Німеччині інститут Анни-Барбари фон Штеттен (Anna Barbara von Stetten-Institut), яку було засновано в 1805 р. в Аугсбурзі. Увесь процес навчання й виховання у школі був зорієнтований на набуття навичок для виконання дівчатами їхніх обов'язків у сім'ї та домогосподарстві. Проживання в інтернатах дозволяло здійснювати нагляд і виховний вплив упродовж усієї доби, а весь процес виховання повинен був носити сімейний характер, щоб дівчата відчували себе, як вдома. Варто відмітити, що у школі крім філантропічного ідеалу підготовки жінки до її безпосередніх сімейних обов'язків, дотримувалися й прогресивних ідей пієтичної педагогіки, зокрема принципів практичного навчання та активної громадянської позиції. Так, навчальні плани у школі були укладені із орієнтацією на здобуття практичних професій, а також вивчення нових мов та вивчення «реалій» [15]. Загалом можна стверджувати, що концепція навчально-виховного процесу школи була розроблена на основі здобутків шкіл А.-Г. Франке у Халле. На початку функціонування у школі вивчали «загальнокорисні науки», німецьку мову, правопис і каліграфію, рахування та навчалися ручної роботи. Вже впродовж першого року функціонування закладу як предмет за вибором пропонувалося вивчення креслення та за бажанням батьків французька мова. Важливе місце у навчальному плані відводили вивченню релігії, яку вивчали п'ять разів на тиждень.

Головною метою заняття з релігії була практична екзегеза, тобто застосування біблійних істин для виконання жінкою своїх безпосередніх обов'язків. Заняття з релігії повинні були сприяти прищепленню морально-етичних цінностей, щоб вони «у майбутніх сім'ях могли випромінювати щастя і задоволення» [16]. Поряд із заняттям з релігії щонеділі о 15 год. відбувалося шкільне Богослужіння, де дівчатам намагалися донести біблійні істини з урахуванням їхніх вікових особливостей. В останній третині XIX ст. відбулася модернізація навчальних планів відповідно до постанов міністра Адальберта Фалька, зокрема було введено вивчення англійської та італійської мов, більше значення приділялося вивченню рідної, тобто німецької мови, культури та історії, зменшилася кількість учениць в одному класі.

Упродовж XIX ст. в Німеччині активізувалася робота з безпритульними дітьми та дітьми-сиротами. Роботі з безпритульною молоддю та дітьми-сиротами присвятив своє життя і діяльність євангельський педагог Й.-Х. Віхерн (J.-H. Wichern). В 1833 р. він опубліковує програму діяльності «Внутрішня місія німецької євангельської церкви» («Die innere Mission der deutschen evangelischen Kirche»), у якій закликає євангельські церкви до активної освітньої діяльності, зокрема до розбудови навчально-виховних установ для бідних верств населення та безпритульних дітей. У своїй діяльності з дітьми він стає поборником вільного виховання, що базувалося на морально-релігійних цінностях, повазі до особистості дитини та індивідуальності кожного. 1833 р. він засновує Християнський заклад порятунку для безпритульних дітей та молоді (Christliche Rettungsanstalt für verwaehrte Kinder und Jugendliche). У звіті про діяльність закладу Віхерн зазначав, що 40 % дітей, що відвідували основну школу (Grundschule), походили з неповних сімей, і потребували особливої опіки. Найбільшою ціллю навчання у школі Й.-Х. Віхерн називав спонукання дівчат до святого життя через вивчення Євангелія. На особистість Ісуса Христа він вказував як на «живий центр роботи і найвищу ціль, до якої потрібно привести дітей» [17]. Педагогічні лейтмотиви Віхерна базувалися на двох головних принципах християнської педагогіки: 1) найважливішим у християнському вихованні є пізнання Бога, тобто теократичний аспект; 2) кожна дитина є унікальною та індивідуальною, а тому і потребує особистісного підходу. Й.-Х. Віхерн доводить, що елементи християнського виховання повинні проникати у всі сфери життя дитини, а тому і не потрібно розмежовувати світське та церковне життя, а тому, якщо дитина приймає Євангеліє, це буде впливати на усі сфери її життя.

Найбільшу на сьогодні євангельську школу в Німеччині, у якій навчається 1700 учнів – школу імені Вільгельма Льое у Нюрнберзі – було засновано в 1901 р. на протигагу функціонуючій у місцевості католицької школі. В 1906 р. школа отримала статус десятирічної вищої дівочої школи, у навчальному 1906/07 рр. у ній навчалося 401 учениця. При школі функціонував інтернат,

розрахований на проживання 20 учнів. Як зазначає сам ректор, школа повинна була мати євангельський характер, але водночас бути позбавленою «пієтичної вузькості» [18]. Ціллю навчання і виховання регламентувалося виховання національно-патріотичного духу та прищеплення духовно-моральних цінностей. За короткий час кількість учениць у закладі сягнула тисячі, а сама школа розбудовувала низку шкіл різних типів. Так, до її складу входили середня школа для дівчат, ліцей, реальна гімназія, жіноча школа, жіноча вища школа.

У період існування Кайзерського рейху відбулася розбудова й католицьких закладів освіти, зокрема вищих жіночих шкіл. Чисельні новоутворення називалися на честь Св. Марії (Marienschule) або отримували назву школи добродійних жінок (Liebfrauensschule). На зламі XIX та XX ст. такі школи було засновано в Ольденбурзі, Кьолні, Ратінгені та Лімбурзі.

Ціллю навчання у католицьких школах було «уподібнення до Божої природи». Щоб отримати державне визнання навчальні плани католицьких шкіл повинні були відповідати державним навчальним планам, а навчання у вищих жіночих школах з 1908 р. повинно було складати десять років. Крім того, відповідно до державного стандарту освіти, у католицьких вищих жіночих школах вводилося вивчення другої іноземної мови, в основному англійської, а також математики та природничих наук, зокрема фізики та хімії. У школах повинні були викладати вчителі, що мали спеціальну педагогічну освіту й диплом, визнаний державною комісією. З 1900 р. у Баварії та з 1908 р. на решті території жінки отримали право на здобуття університетської освіти. Вищі дівочі школи, зокрема ліцеї, які були визнані державою, мали відтепер право видавати атестати, що надавали право на навчання в університетах. Такі навчальні дисципліни у католицьких жіночих школах, як природничі науки, спорт, релігію викладали, зазвичай чоловіки. Перевагу надавали служителям церкви, які мали додаткову педагогічну кваліфікацію. Вищі католицькі школи готували також на замовлення держави вчительок для початкових та середніх шкіл. Тільки у Баварії таку підготовку надавало більше двадцяти католицьких чернечих шкіл. Завдяки такій діяльності католицьких шкіл кількість вчительок для народних шкіл у Пруссії загалом зросла на 20 %, а у католицьких місцевостях на третину [19].

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок, що у період Кайзерського рейху (70-і р. XIX – поч. XX ст.) в Німеччині спостерігався стрімкий розвиток закладів євангельської та католицької освіти різних типів. Найбільшого піднесення зазнали вищі заклади для жінок, зокрема ліцеї та вищі жіночі школи, які були зорієнтовані на надання дівчатам знань, необхідних для здійснення обов'язків у сім'ї та надавали необхідні знання для здобуття ними педагогічних та господарчих професій. При цьому морально-релігійне виховання у конфесійних школах було пріоритетним.

1. Liedke M. Männersache Bildung – Der weite Schulweg der Mädchen. Historische Wurzeln einer Benachteiligung / M. Liedke, H. Kanz (Hg.) // Bildungsgeschichte der Sozialgeschichte. Festschrift zum 60. Geburtstag von Franz Pöggeler. Frankfurt a. M., 1986. – S. 139–157. 2. Mayer Chr. Die Anfänge einer institutionalisierten Mädchenerziehung an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert / Chr. Mayer, E. Kleinau, C. Opitz (Hg.) // Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung. – Bd.1. «Vom Mittelalter bis zur Aufklärung». – Frankfurt a. M. / New York. – S. 373–392. 3. Tews J. Schulbesuch. Schulpflicht. Schulversäumnis. Schulzwang / J. Tews // Enzyklopädisches Handbuch der Pädagogik, hrsg. von W. Rein. – 8. Band. – Langensalza, 1908. – S. 1–12. 4. Schmitz K. Geschichte der Schule. Ein Grundriß ihrer historischen Entwicklung und ihrer künftigen Perspektiven / K. Schmitz. – Stuttgart / Berlin / Köln / Mainz. – 1980. 5. Leschinsky A. Schule im historischen Prozeß. Zum Wechselverständnis von institutioneller Erziehung und gesellschaftlichen Entwicklung / A. Leschinsky, Roeder P.-M. – Stuttgart, 1976. 6. Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland // Statistisches Bundesamt (Hg.). – Bd. 31. – Stuttgart / Mainz, 1982. 7. Müller D. Sozialgeschichte und Statistik des Schulsystems in den Staaten des Deutschen Reiches, 1800–1945 / D. Müller, B. Zymek. – In 2 Bd. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht Verlag. Band 2: Höhere und mittlere Schulen, Teil 1. 8. Wychgram J. Geschichte des höheren Mädchenschulwesens in Deutschland / J. Wychgram // Geschichte der Erziehung vom Anfang bis auf unsere Zeit. – 5. Band. – Stuttgart, 1901. – S. 222–284. 9. Leprince de Beaumont J.-M. Lehrreiches Magazin für Kinder zu richtiger Bildung ihres Verstandes und Herzens für die deutsche Jugend eingerichtet und mit den nöthigsten Kupfern versehen von Johann Joachim Schwaben. – Leipzig, 1767. – S. XXXIII. 10. Schreiner S. Sprachenlernen in Lebensgeschichten der Goethezeit. München: Iudicium-Verlag, 1992. 11. Anonymus. Frauen-Zimmer // Krünitz G. Oeconomisch-technologische Encyclopedie. – Bd. 14. – 2. Auflage. – Berlin, 1786. – S. 801–819. 12. Martin M. Mädchenerziehung und Mädchenunterricht / M. Martin, R. Wilhelm (Hg.) // Enzyklopädisches Handbuch der Pädagogik. – 5. Bd. – Langensalza, 1906. – S. 703–708. 13. Küpper E. Die höheren Mädchenschulen // Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte. München, 1987. 14. Bestimmungen über die Neuordnung des höheren Mädchenschulwesens // Zentralblatt für die gesamte Unterrichtsverwaltung in Preußen. – 50. Jg. – Berlin, 1908. – S. 694–717. 15. Köberlein K. Philipp Jacob Crophius, Rektor des St. Anna-Gymnasiums in Augsburg 1701–1742 / K. Köberlein // Blätter für das Gymnasiale Schulwesen. – Bd. 41. – München : Bayerischer Gymnasial-Lehrerverein, 1905. – S. 11–16. 16. Bregenzer M. Anna Barbara von Stetten. Ein Beitrag zu ihren Stiftungen und ihrer Biographie / M. Bregenzer // Zeitschrift des historischen Vereins für Schwaben. – №. 87. – 1994. – S. 147–162. 17. Wernicke R. Grundlinien der Pädagogik Wicherns / R. Wernicke // Korrespondenzblatt. – Jg. 23. – 1982. – Heft 1. – S. 1–15. 18. Pießel M. Neuendettelsauer Schulwesen in Nürnberg. Ein dankbarer Rückblick auf sechs Jahrzehnte / M. Pießel // Sonderdruck aus dem Korrespondenzblatt der Diakonissen von Neuendettelsau. – № 8/9/10. – Neuendettelsau, 1961. – S. 1–48. 19. Bölling R. Sozialgeschichte der deutschen Lehrer / R. Bölling. – Hrsg. von M. Heinermann. Göttingen, 1983. – 398 S.

Рецензент: д.пед.н., профессор И. В. Поташнюк.